

Vonyó József

Az első világháború és a fajvédelem

Abstract

In the years after the First World War the racist group with the leadership of Gyula Gömbös played an important role in the Hungarian public life. The leaders of this group served as officers on the fronts and in the general staff of the army of the Austro - Hungarian Monarchy. The war experiences and other impacts influenced well their political programs and theories after 1919. This study presents the development of their policy program on the basis of the writings of Gyula Gömbös, Endre Zsilinszky and Miklós Kozma.

Keywords: racism, First World War, antisemitism, social thought, antiliberalism, strong central power, Gyula Gömbös, Endre Zsilinszky, Miklós, Kozma

A spanyolnáthából lábadozó Kozma Miklós ezeket a szavakat jegyezte fel naplójában 1918. november 15-én: „...a háború által újjánevelt és formált ember, aki én lennék. Mert bizonyos, hogy más lettem. Meglevő, de alvó, kifejlődésre egyébként talán soha nem jutó csírákat hajtott növéssé és borított termésbe a háború – az emberiség legérthetlenebb, legnagyobb, leggrandiózusabb, legszörnyűbb mije? – Betegsége – kataklizmája – vagy életformája?”¹ Kozma csapattisztként harcolta végig a „nagy háborút”, s azt követően, már 1918 utolsó hónapjaitól a szerveződő fajvédő csoport egyik jelentős tagja volt. De nem csak önmaga változásáról nyilatkozott. Elkerülhetetlennek tartotta az ország belső viszonyainak gyökeres átalakítását is. „Nekünk a múltak politikája érthetetlen, majdnem gyerekesnek látszó játék, amelynek értelmét annál kevésbé látjuk, mert még valóban megvolt értelmét is elsöpörte ez a világháború. Nekünk ennek a politikának a folytatása nem kell...”² Ezek a szavak a dualizmus kori Magyarország belső berendezkedésének, gazdasági-társadalmi viszonyainak, illetve az akkori hatalmi elit politikájának elutasítását jelezték. És Kozma nem volt egyedül. E nézetek általában jellemezték az 1919 után kibontakozó fajvédő mozgalom vezetőinek, tagjainak gondolkodását.

Kik voltak a fajvédők?

Tágabb értelemben fajvédőknek nevezhetők a háború és a forradalmak után, az ellenforradalom keretében szerveződött és jórészt tovább élő szélső-

¹ KOZMA Miklós: *Az összeomlás 1918-1919*. Atheneum R.-T., h. és é. n. [Budapest, 1933] 11.

² Uo. 73.

jobboldali mozgalmak, egyesületek, s azok irányítói, tevékeny tagjai. Közülük csak egy vált olyan tényezővé, amely – vezető személyiségei révén – a hatalom részesévé, sőt, vezéralakja, Gömbös Gyula személyében négy évig (1932–1936 között) a központi végrehajtó hatalom irányítójává vált. A két világháború közti politikai életben s a publicisztikában is csak őket nevezték fajvédőknek, amiként ők is így definiálták önmagukat. Rövid tanulmányunkban csak e csoport nézeteit és azoknak a „nagy háborúval” való kapcsolatát vizsgáljuk.

E politikai csoportosulás 1918 végétől kezdett formálódni. Kialakulásának fontos állomása volt a katonatiszteket tömörítő Magyar Országos Védő Egyesület (MOVE) politizáló szervezetté történő átalakítása az 1919. január 19-én elnökké választott Gömbös Gyula vezetésével. Ezt követően a Tanácsköztársaság idején kibontakozott ellenforradalmi mozgalomban, Bécsben, Szegeden, majd 1919 augusztusától Budapesten alakultak kontúrjai. Meghatározó személyiségei 1920-ban a Nagyatádi Szabó István vezette kigazdapárthoz, majd az annak bázisán Bethlen István miniszterelnök által 1922-ben létrehozott Keresztény-Keresztyén Kigazda-, Földműves- és Polgári Párthoz (Egységes Párt) csatlakoztak, annak szélsőjobboldali szárnyát alkotva – a Nemzetgyűlésben is. A kormánnyal a konszolidáció idején kialakult konfliktusok következtében 1923 augusztusában szakítottak Bethlennel, és előbb fajvédő csoportot alkottak a törvényhozásban, majd 1924 novemberében megalakították a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Pártot Gömbös Gyula vezérlete alatt.

E csoport meghatározó, politikai nézeteit formáló személyiségei Gömbös Gyula, Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor, Ulain Ferenc és – 1920 augusztusáig, az MTI elnöki tisztségének átvételéig – Kozma Miklós voltak. Közülük elsősorban Gömbös, Zsilinszky és Kozma hagyott ránk olyan írásokat, beszédeket, amelyek alkalmat adnak arra, hogy ne csak a fajvédelem tartalmát ítélessük meg, hanem a háború ezekre gyakorolt hatását is vizsgáljuk.

Mindhárman részt vettek az első világháborúban, de különböző családi háttérből indulva és eltérő addigi életpályát követően, ami gondolkodásukon, mentalitásukon is nyomot hagyott.

Zsilinszky Endre szlovák-magyar vegyes házasságból született gyermekként, művelt középbirtokos apja vagyonának elvesztését megélő, értelmiségi nagybátyja gyámkodását élvező ifjúként nőtt fel. A kolozsvári egyetemen szerzett jogi diplomát, ám – részben Kolozsvárott, részben lipcsei és heidelbergi egyetemi tanulmányai során – közgazdasági, történeti, szociológiai és pszichológiai kurzusokon is részt vett, e mellett egyetemista korától publicisztikai tevékenységet folytatott, vidéki és budapesti lapok közölték írásait. Németországi tartózkodása során pedig behatóan tanulmányozta az ottani iparfejlődést és állami szociálpolitikát is.³ Az egyetem után a köz-

³ VIGH Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886–1944. A küldetéses ember*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 18–24.

igazgatásban szerzett részben hivatali-politikai, részben a vidéki társadalom gazdasági helyzetével, társadalmi életével kapcsolatos tapasztalatokat. A háború kitörésekor frontszolgálatra jelentkezett, és a II. lovashadosztály hadnagyaként a szerb, az olasz és az orosz fronton is harcolt.⁴

Kozma Miklós apja katonatiszt volt és Bárd Miklósként ismert költő, aki konzervatív társadalomfelfogása alapján mereven utasította el a „nyugati modernizációt”. A tágabb család egymással kapcsolatot tartó többi ágában is magas műveltségű, jeles személyiségek sora élt. Kozma Miklós ebből a családból hozta széleskörű érdeklődését, kultúra iránti vonzalmát, de ugyanúgy hivatásos katonatiszt lett, mint apja. Katonai tanulmányai mellett leérettségizett és jogi tanulmányokat is folytatott a budapesti egyetemen. A háborút a 16. hadtestparancsnokság kötelékében, az orosz és főként az olasz fronton harcolta végig századparancsnokként, majd ezredsegédtisztként.⁵

Gömbös Gyula nem rendelkezett ilyen szellemi háttérrel. Apja elemi iskolai tanító, anyja falusi sváb parasztcsalád lánya volt. Ő maga kizárólag katonai tanulmányokat folytatott, társadalmi-politikai ismereteinek forrásai a vezérkari tiszteket képző bécsi hadiiskola tananyagában, személyes tapasztalatokban, illetve rendszertelen (tétélesen nem ismert) olvasmányokban lelhetők fel. A 42. hadosztályban szolgálatot teljesítő vezérkari tisztként vett részt a szerb, majd az orosz fronton zajló harcokban, s ideiglenesen alakulata vezérkari főnöke is volt. 1916 júniusában elszenvedett sebesüléséből felépülve a magyar honvédelmi minisztériumba került, ahol a román betörést követően az erdélyi lakosság evakuálásának, illetve visszatelepítésének szervezésében kapott szerepet. 1917 februárjától a háború végéig a közös hadügyminisztérium pót-lásügyi főnökségén teljesített szolgálatot, mely révén lehetővé vált számára, hogy áttekintést kapjon a Monarchia egész hadseregéről, annak irányításáról és helyzetéről, valamint a hátország viszonyainak a fegyveres alakulatok ellátására, harci moráljára gyakorolt hatásáról.⁶

Mi a fajvédelem?

A kérdés pontosabban így hangzik: Miként értelmezték fajvédelmüket Gömbös és társai?

Az általuk megfogalmazott politikai programmal két problémára kívántak választ adni. Egyrészt visszaállítani az országnak – a háborús vereség és annak következményei, mindenekelőtt a trianoni béke következtében –

---

⁴ Uo. 44–53.

⁵ ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. PolgART, Budapest, 2000. 27–33.; HAEFFLER István (szerk.): *Országgyűlési Almanach az 1935–40. évi országgyűlésről*. Magyar Távirati Iroda, Budapest, 1935. 301–302. Frontszolgálatának részleteire lásd KOZMA Miklós: *Egy csapattiszt naplója 1914–1918*. Révay Kiadás, h. és é. n.

⁶ VONYÓ József: *Gömbös Gyula*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014. 19–57.; RÉVAY József: *Gömbös Gyula élete és politikája*. Franklin-Társulat, Budapest, 1934. 1–95.

megszűnt területi egységét és megrendült korábbi (vélt) hatalmi helyzetét. Másrészt: megoldani azokat a szociális problémákat, amelyek a háborút megelőző évtizedekben alakultak ki. Helyzetértékelésükben a két kérdés összekapcsolódott, amennyiben a háborús katasztrófa okát nemcsak Magyarországnak a Monarchián belüli alárendelt helyzetében látták, hanem abban is, hogy a magyarság a gazdasági és a szellemi élet meghatározó területein háttérbe szorult idegen („fajú”) társadalmi elemekkel, mindenekelőtt a zsidósággal szemben. Zsilinszky szerint „...széduletes tempójú hatalmi előrenyomulásában [...] a zsidó elem annyira elhatalmasodott a magyar nemzeten az eredeti magyarság rovására, hogy a magyar fajt ma már egyenesen további létében fenyegeti.”⁷ Gömbös még drámaibb módon fogalmazott: „a zsidók ezt a fajt [a magyart – V. J.] teljesen elnyomva, rabigába hajtják”, s ha sürgősen nem változtatnak rajta, „a magyar faj, honfoglaló Árpád népének utódai, szolgálkká fognak lealacsonyodni” saját hazájukban.⁸

Egyetlen megoldásként a fajvédelmet kínálták, amely – ellentétben a máig jellemző, a történészek egy része által is elfogadott közfelfogással – nem azonos az antiszemitizmussal. A zsidóellenesség a fajvédelem meghatározó eleme, de csak egyik összetevője. A fajvédők mindig ez elé helyezték annak pozitív összetevőjét, a magyarság gazdasági társadalmi és kulturális helyzetének javítását.⁹

Ennek jegyében a fajvédő csoport kettős célt tűzött ki: (1) Magyarország veszendőbe ment hatalmi helyzetének visszaállítását és (2) a magyarság elvesztett hegemoniájának visszaszerzését a társadalom 5%-át kitevő zsidóságtól, mely valóban uralta a gazdasági élet, a kultúra nagy részét, s vezető szerepet játszott például a modern sportéletben is.¹⁰ Gömbös ennek szellemében így formulázta „vezérgondolatát”: „a magyar fajvédelem jegyében regenerálni Magyarországot és a regenerált Magyarországnak világpolitikai pozícióját történelmi hivatásának megfelelően Kelet-Európában biztosítani.” Majd hozzátette: „Meggyőződésem, hogy magyar nemzeti állam csak akkor bír prosperálni, csak akkor bírja biztosítani a létét, ha a nemzeti államon belül egy faj szupremáciája biztosító van. [...] erre pedig ebben az országban a magyar jogosított...”¹¹ A Magyar

⁷ ZSILINSZKY Endre: *Nemzeti újjászületés és sajtó*. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1920. 70–71.

⁸ Gömbös beszéde a Nemzetgyűlésben a numerus claususról (1920. szeptember 17.) IN: GÖMBÖS Gyula: *Válogatott beszédek és írások*. Szerk. és utószó: VONYÓ József. Osiris, Budapest, 2004. 69.

⁹ A kérdés átfogó elemzését lásd VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a nemzeti gondolat* (Gömbös nemzetről vallott nézetei az 1910–1920-as években) IN: LENGVÁRI István (szerk.): *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Pécs, 1996. 417–431. GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők*. Osiris Kiadó, Budapest, 2012.

¹⁰ Lásd GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszméletörténet*. Osiris, Budapest, 2001. 80–87.; VONYÓ József: *A magyarországi fajvédők és a sport*. IN: *Hindu istenek, szíami tigrisek. Balogh András 70 éves*. Főszerk.: MAJOROS István. Szerk.: ANTAL Gábor – HEVŐ Péter – HÁDA Béla – MADARÁSZ Anita. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék, Budapest, 2014. 547–557.

¹¹ Az 1922. június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. II. köt. (1922. július 24.) 295–296.

Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt programjában ezt a magyarság „nagyszerű világtörténelmi küldetése”-ként definiálták.¹² Ennek megfelelően a fajvédők szerint a „... fajvédelem a magyar fajnak az az igyekezete, hogy megtarthassa, illetőleg az élet számos terén visszaszerezhesse azt a gazdasági és kulturális erőt, amelyre államalkotó jellegénél fogva hivatva van”.¹³

A kialakult helyzet okait két, egymást kölcsönösen erősítő jelenségsorban látták. Úgy ítélték, hogy a mezőgazdaság alárendelődött az újonnan létrejött és idegen fajok (zsidók, németek) által uralt ágazatoknak (bankok, nagykereskedelem, gyáripar). Ezzel egy időben a magyarság elvesztette vezető szerepét a szellemi életben (sajtó, színház, könyvkiadás stb.), illetve a társadalom életét befolyásoló értelmiségi pályákon (ügyvéd, orvos, állatorvos, gyógyszerész). A két terület erősödésével felgyorsult városiasodás következtében nőtt a szakadék a városi és falusi lakosság életkörülményeinek színvonala között, így a tradicionális keresztény, magyar (agrár)rétegek szociális és egészségügyi helyzete rosszabb lett a városiakénál, egyúttal veszendőbe mentek ősi kulturális hagyományai. Ennek következtében a magyarság faji öntudatában meggyengült, s ez lerombolta ellenálló képességét, ami ugyanakkor a fajvédők által károsnak tartott folyamatok oka is volt – nem csak okozata. Ezeknek az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában zajló és a magyarságot romboló folyamatoknak a forrását pedig a Habsburg birodalmi politikában, illetve a magyar részország kormányzatának liberális elveken nyugvó gazdaság-, társadalom- és kultúrpolitikájában jelölték meg.

A problémák és azok okainak illetően értelmezése determinálta a kívánatos megoldást hirdető programjukat is.

Ennek sarkpontja volt a független magyar királyság létének garantálása. Ez egyszerre jelentette (1) a Habsburg-ház magyarországi uralmának örök érvényű megszüntetését, a szabad királyválasztást – magyar uralkodóval az ország élén és (2) az ország területi épségének helyreállítását.

Belpolitikájuk két, egymással szoros kapcsolatban lévő elemet tartalmazott. Egyrészt a magyarság általános fejlődésének elősegítését, mely révén átvehetik a vezető szerepet a gazdasági és kulturális életben, másrészt a zsidóság korlátozását.

Gazdasági téren mindenekelőtt a mezőgazdaság érdekeinek kívánták alárendelni a jórészt zsidó tulajdonban lévő pénzügyi életet, ipart és kereskedelmet. Ennek érdekében követelték, hogy a földművelésügyi miniszter irányítsa a merkantil ágazatokat is.¹⁴ A kis- és középegzisztenciák (paraszti gazdaságok, a középbirtok, a kisipar és a középvállalkozások) erősítését és védelmét hirdették a nagy vagyonok tulajdonosaival (az arisztokrata nagy-

---

¹² GERGELY Jenő, GLATZ Ferenc, PÖLÖSKEI Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*. Kossuth, Budapest, 1991. 104.

¹³ *Szózat* 1920. szeptember 18.

¹⁴ GÖMBÖS (2004): 245–267

birtokkal, tőkés nagyvállalatokkal) szemben. Ennek hangsúlyos elemeként a zsidók által birtokolt, illetve bérelt földbirtokok elvételével és más nagybirtokok kisajátításával nagyszabású telepítési politikát terveztek annak érdekében, hogy a magyar faji tulajdonságokat szerintük leginkább őrző parasztság erősítésével a nemzet jövőjét biztosító „keresztény gazdasági egyedet” teremtsenek.¹⁵ Ez egyben *szociálpolitikájuk* sarkalatos pontjának, az igazságos tulajdon- és jövedelmi viszonyok kialakításának megvalósítását is jelentette volna. A fajvédők többségének szociális érzékenysége a parasztság – főként a szegényparasztság – helyzetének megítélésére és javítására korlátozódott. Csupán Zsilinszky Endre fordított nagyobb gondot az ipari munkásságra, aminek forrásául ő maga is még a háború előtti, pozitív németországi tapasztalatait jelölte meg. A földkérdés megoldásának szerves kiegészítéseként szorgalmazták a vidék egészségügyi ellátásának javítását, az anya- és csecsemővédelem fejlesztését, annak érdekében, hogy minél több, a faji sajátosságokat őrző, ezzel az egész magyar fajt erősítő gyermek szülessen, nőjön fel, s megfelelő képzésben részesült, edzett új generáció biztosítsa a faj uralmát az élet minden területén az „idegen”, fajrontó zsidósággal szemben. E célok szolgálatába kívánták állítani a *kultúrpolitikát*, s ennek jegyében tartották fontosnak a *vidéki sportélet* fejlesztését.

A kialakult, s általuk veszélyesnek ítélt helyzet, a zsidóság aránytalan térnyerésének okát nagyrészt a magyar társadalom gyengeségében, hibáiban látták. Nemcsak gazdasági és társadalmi válságot emlegettek, hanem – gyakran azoknál nagyobb hangsúllyal – a *magyarság lelki és erkölcsi válságát* jelölték meg a *katasztrófák forrásaként*. Ezért szerintük a probléma felszámolásának kulcsa a társadalom, illetve egyedeinek szellemi, erkölcsi átformálása, megújítása – a „*magyar reneszánsz*” –, a faji öntudatra ébredt, szociálisan érzékeny, egységesen gondolkodó, katonásan megszervezett nemzeti társadalom kialakításával érhető el. „... a lelkek forradalmát hirdetjük: az új magyar embert...”, a magyar jövő legnagyobb feladata „a magyar faj lelki világának átgújrása”, ami a faji megismerés útján érhető el – írta Zsilinszky 1919 őszén.¹⁶ Gömbös pedig 1919 novemberében „... a magyar nép megújítható és megizmosodó erkölcsi és szellemi és fizikai erőitől” várta a jobb jövőt.¹⁷ Ehhez tette hozzá két hónap múlva: „... belpolitikailag csak egy szempont lehet mértékadó: egy új nemzedék teremtése. Új magyart, gerinces, meg nem alkuvo magyar embert alkossunk, aki nem büszke a származására és ezért nem dolgozik, hanem meggyőződött arról, hogy mindenkinek dolgozni kötelessége.”¹⁸ Gömbös szavai két fontos szempontra utaltak. Egyrészt előrevetítették, hogy a jövő zálogát

¹⁵ Lásd GÖMBÖS: 83–86, 101–103, 127–129 (idézet: 128.).

¹⁶ ZSILINSZKY: 79, 87, 117.

¹⁷ MOVE és hadseregnap. *Szózat* 1919. november 22.

¹⁸ Beszéd a Magyar Országos Véderő Egyesület országos tanácsülésén (1920. január 19.) IN: GÖMBÖS (2004): 57.

a vidék lakosságában, elsősorban „a föld népében”, a parasztságban látta. Másrészt jelezték, hogy a fizikai adottságoknak ugyanolyan jelentőséget tulajdonít, mint a szellemi és erkölcsi jellemzőknek.

Különös gondot fordítottak a falusi népesség iskoláztatására. Ennek érdekében szorgalmazták a vidéki iskolahálózat fejlesztését, kollégiumok létesítését, a szegény, de tehetséges parasztyerekek továbbtanulásának segítését. A magvalósítás feltételeit társadalmi összefogással és állami támogatással kívánták biztosítani. Mindeközben erősen korlátozni akarták a zsidó fiatalok tanulási lehetőségeit, nem csak az egyetemeken,¹⁹ hanem a középiskolákban is.²⁰ A kultúra területén azt hirdették, hogy „nemzeti kultúrát csak az tud képviselni, aki a nemzetnek a fia és a vérközösséget vállalja a nemzettel,”²¹ ezért el kell fordulni a Nyugattól, az onnan beáradó zsidó kulturális hatásoktól, s a „nemzet ősforrásaihoz” kell visszatérni.²² Ezért a zsidók által befolyásolt kulturális intézmények (színház, kabaré, mozik stb.) és a sajtó, az általuk készített alkotások bojkottálására hívták fel a társadalmat.²³

A fajvédő csoport zsidóellenességét a *szelektív antiszemitizmus* kategóriájába sorolhatjuk, mert a régen betelepült, asszimilált és a magyar gazdaságba, kultúrába beépült zsidóságot „csak” korlátozni kívánták gazdasági, kulturális téren egyaránt (a *numerus clausus* jegyében), csak nekik biztosítottak volna politikai jogokat, ugyanakkor az oroszországi pogromok elől, illetve a háború idején betelepült ún. „galiciánerek” kiutasítását követelték.²⁴

E célok elérésének alapfeltételeként jelölték meg a „faji társadalom” egységes megszervezését egy erős központi hatalom által. Ennek jegyében elvetették a társadalom szabad önszerveződésének gondolatát és a „nemzeti/faji erőket megosztó” többpárti parlamentarizmust.

---

¹⁹ Az ún. „*numerus clausus*” törvény (1920. évi törvény a felsőoktatási intézményekbe történő beiratkozásról) – jóllehet tételiesen csak az egyetemi hallgatók felekezeti és „népfajok szerinti” összetételének a társadalmon belüli arányokhoz történő igazítását fogalmazta meg – célja az volt, hogy a zsidó hallgatók arányát a zsidóság társadalmon belüli arányára (5%) korlátozza. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7440> – (2013. június 10.) A törvény vitájában Gömbös kategorikusan fogalmazott: „Nyíltan megmondjuk [...] itt zsidókérdésről, a zsidókérdés megoldásáról van szó.” GÖMBÖS (2004): 69. A részleteket lásd VONYÓ József: *Gömbös fajvédő csoportja és a numerus clausus*. IN: MOLNÁR Judit (szerk.): *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest, 2011. 106–120.

²⁰ *Magyarországi pártprogramok...* i. m. 106.

²¹ GÖMBÖS (2004): 159.

²² Gömbös Gyula, a Keresztény Kisgazda Földműves- és Polgári Párt ügyvezető alelnökének beszéde Szegeden, 1922. március hó 27-én a Tisza-szálló nagytermében tartott nagygyűlésen. GÖMBÖS (2004): 105.

²³ *Cselekedjünk! Magyar fajvédelmi útmutató*. Budapest, 1923.

²⁴ A részleteket lásd VONYÓ József: *Zsilinszky és a zsidókérdés*. IN: BARÁTH Magdolna, BÁNKUTI Gábor, RAINER M. János (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 339–352.; Uő.: *Gömbös Gyula és a zsidókérdés*. IN: Uő.: *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944. Tanulmányok, dokumentumok*. Kronosz, Pécs, 2012. 31–55.

A háború hatásai a fajvédők nézeteinek alakulására

Ezek a nézetek egy hosszú és fordulatos történelmi folyamat során szerzett tapasztalatok nyomán alakultak. Épp úgy befolyásolták őket az Osztrák-Magyar Monarchia keretében lejátszott gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai változások, mint a háborúban szerzett élmények, a háborús vereség, a Monarchia szétesése, az 1918–1919-es forradalmak és Trianon. A fajvédelem lényegében mindezekkel kapcsolatos reflexió. Nem könnyű, de lehetséges kibogozni az összekuszálódott szálak közül azokat, amelyek a háború hatására keletkeztek.

Az 1914–1918 között szerzett tapasztalatok mindenekelőtt a három fajvédő Habsburg-ellenességét, a független nemzeti állam és hadsereg követelését alapozták meg. A vereségért és annak következményeként Magyarország helyzetének tragikus alakulásáért elsősorban a Habsburg-ház politikáját és a hadvezetés mulasztásait kárhoztatták.

Kozma hadinaplója tele van olyan esetek leírásával, kritikai megjegyzésekkel, melyekkel az császári és királyi hadvezetés, az osztrák tisztek hibáit és mulasztásait bírálta, miközben a magyar katonák és tisztek bátorságának, harci erényeinek, helytállásának példáit sorolta.²⁵ Zsilinszkyben főként az orosz fronton átélt események kellettek „megvetést és gyűlöletet [...] az osztrák hadvezetés és főleg annak magyarellenes orcátlan és becstelen tendenciái ellen”. Analóg érzelmeket váltott ki benne „az osztrák politika hallatlan értetlensége is minden magyar ügy iránt”. Kozmához hasonlóan értékelt a magyar alakulatok kiemelkedő helytállását és ítélte el a birodalom más tartományaiból kikerülő (főként a cseh) katonák alkalmatlanságát, sőt dezertálását. Ez mondatta vele: „...silány és hazug dolog a népeknek habsburgi együttese”.²⁶ Ezért utasította el a közös monarchiát, „rothadó szövetségesnek” minősítve Ausztriát.²⁷

Gömböst fokozottan befolyásolta gyermekkori családi és iskolai nevelése, amely – két későbbi politikustársához hasonlóan – már a háború előtt kialakított benne egyfajta Monarchia- és Habsburg-ellenességet. Ezt tovább erősítették a honvédségi iskolákban szerzett pozitív hatások, illetve a bécsi Hadiiskolában őt ért negatív élmények.²⁸ Mindezek következményeként már a háború előtt nyilvánosan – osztrák tisztek és hadiiskolai tanárai előtt – hirdette a magyar nemzeti hadsereg kialakításának szükségességét a közös haderőn belül.²⁹ A közös hadügyminisztériumi szolgálat idején,

²⁵ KOZMA: *Egy csapattiszt*. i. m. A háborús vereség okait összegezte a kötet végén: 529–534.

²⁶ Zsilinszky e megjegyzéseket 1941–1942-ben vetette papírra Szekfű Gyulának szánt – önéletrajzi elemekkel teli – levelében, mely végül „Újabb történetírásunk bírálata” címmel 137 gépelt oldalnyi vitairattá bővült. Ismerteti és részleteket közöl TILKOVSKY Loránt: *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 11–60. Idézett megállapítások: 23–24.

²⁷ VIGH: 53.

²⁸ Lásd VONYÓ (2014): 19–57.; RÉVAY: 1–95.

²⁹ GÖMBÖS (2004): 30. RÉVAY: 67–71.

1917 augusztusában tanulmány formájában fejtette ki nézeteit arról, hogy „a magyarság jövőjét csak az önálló magyar nemzeti hadsereg biztosíthatja”. A *Die ungarische Armee* című dokumentumot magas rangú katonatisztek, volt hadiiskolai tanárai és magyar politikusok között is terjesztette. Alapgondolata az volt, hogy „egy hadsereg csak akkor bír nagyot teljesíteni, ha nemzeti szellemben van nevelve, és ha egy önálló nemzetnek a hadserege.” Szerinte az általa nagyszerűnek tartott közös hadsereg „egységét mindig veszélyeztette egy egységes, nemzeti gondolkör hiánya”.³⁰ Gömbös elképzelése szerint a Monarchia haderejét egy önálló magyar és egy osztrák hadsereg képezte volna, amelyek csak háború esetén kerülhettek volna a birodalmi szintű hadsereg-főparancsnokság közvetlen rendelkezése alá, de akkor is megőrizve nemzeti jellegüket. „Magyarországnak egy nyelvben és jellegben magyar hadseregre van szüksége, hogy a magyarság fölényét és a nemzetiségek asszimilációját biztosítsa” – hangoztatta,³¹ amely egyben a nemzetnevelés fontos eszköze és az ipari termékek legnagyobb fogyasztójaként az iparfejlesztés ügyét is szolgálhatja. Ezek a gondolatok azt jelezték, hogy immár a társadalom – avagy, ekkori következetes szóhasználata szerint: a nemzet – egészségének helyzetére is tekintettel volt. Annak egyéb jellemzői: gazdasága, nemzetiségi viszonyai, a különböző társadalmi rétegek, mindenekelőtt parasztság szociális problémái is látókörébe kerültek. Gömbös a fronton és főként a minisztériumokban, illetve Erdélyben látottakból – Kozma és Zsilinszky nézeteivel egybeesően – azt szűrte le: a császári udvar és az osztrák hadvezetés tudatosan korlátozza a magyar érdekek érvényesítését a háborús célok meghatározásában, a hadműveletek kidolgozásában. Hetekkel a bolgárok kiválása, a balkáni helyzet kritikussá válása után is védhetőnek tartotta Magyarország határait. Ennek elmaradását azzal magyarázta, hogy az osztrák hadvezetés a birodalmi érdekeket helyezte előtérbe, ezért lényegében védtelenül hagyták az ország déli határát Romániával és Szerbiával szemben. Az okokat érzelmi és mentális tényezőkben látta. Nincs jele annak, hogy a bécsi Kriegsministerium-ban potenciálisan rendelkezésre álló információkat körültekintően elemezve, a háború egészségének, illetve a benne részt vevő országok helyzetének alakulását reálisan mérlegelve ítélte volna meg az erőviszonyokat. Helyette azt hangsúlyozta, hogy az elhibázott, mi több, bűnös döntések „egy igazi hadvezér”, egy államférfi hiányára vezethetők vissza. S szerinte ilyen a közös hadseregben nem is születhetett, mert abban „a legmagasztosabb eszme, a nemzeti eszme ápolása el volt tiltva”. Úgy látta: „Aki a nép lelkébe nem lát, az nem tud hadsereget vezetni.” Márpedig az osztrák hadvezetés „a magyar nép és a magyar hadsereg lélektanát nem ismerte – osztrák volt”.³² Vallomása szerint, akkor már nem érezte magát a Monarchia vezérkari

³⁰ GÖMBÖS (2004): 31–32. RÉVAY: 177–181.

³¹ *Szózat* 1921. február 19. 2.

³² GÖMBÖS (2004): 14–17. Idézet: 17.

tisztjének. „Az a mostohaság, amellyel Magyarországgal bántak, kiváltotta belőlem a gyűlöletet minden ellen, ami közös volt.”³³

A vereség másik okát mindhárman a *hátország bomlásában* látták, amelyet több tényezővel magyaráztak. Ezzel kapcsolatos nézeteiket nyilvánvalóan befolyásolták korábbi olvasmányaik, társadalmi tapasztalataik, amelyeket részben Magyarországon, részben külföldön (Zsilinszky németországi egyetemi, Gömbös bécsi katonai tanulmányai során) szereztek. Meghatározónak bizonyult azonban mindaz, amit zömmel a parasztság soraiból kikerülő, az országért életüket is veszélyeztető vagy feláldozó katonáikkal folytatott beszélgetésekben hallottak a harcok közötti szünetekben. A tiszteket itt érő érzelmi hatásoknak is fontos szerepe volt abban, hogy különösen érzékennyé váltak a parasztság problémái iránt. Kozma fogalmazta meg ezt a legmarkánsabban: „A frontkatonák, tisztek és legénység egyaránt, a háború első hónapjai után gondolkozásban, érzésben és felfogásban mindinkább távolodni kezdtek az otthoniaktól. [...] A háború, osztály- és társadalmi különbség nélkül, nagyon közel hozta egymáshoz azokat, akik kint voltak.”³⁴ Az első kilenc évét a kis tolnai faluban, Murgán leélő, anyai ágon paraszti rokonsággal rendelkező Gömbösben ez szinte gyermekkori „örökség” volt,³⁵ társai esetében azonban inkább új jelenségként kezelhetjük.

Gömbös, Kozma és Zsilinszky egyaránt a háború előtti évtizedekben keletkezett társadalmi feszültségekben és a nyomukban fellángolt politikai konfliktusokban látták a frontokon elszenvedett vereségek, a katonaság körében tapasztalt fegyvelmeztlenségek okát. Az arisztokráciát kárhóztatták az igazságtalan birtokrendszer fenntartása, falusi tömegek nyomora miatt, a nagytőkét azért, mert a munkásság kizsákmányolásával kiváltotta azok jogos elégedetlenségét, felerősítette politikai aktivitásukat és idegen, nemzetietlen eszmék követőivé tette őket. A gazdasági elitet azért is bírálták, mert ezekben az években azok kárára gazdagodtak, akik a legtöbb áldozatot hozták a fronton a hazáért. Mindeközben nemigen mutattak megértést az általuk árulónak, ok nélküli lázongóknak minősített nemzetiségek helyzete és vágyai iránt.

Mindezek jegyében Kozma azt hangoztatta, hogy „a vagyommegosztás nem maradhat a régi”. Ha nem is ezt a szót használta, földosztást követelt, azzal a megjegyzéssel: „E kérdésben még a termelési szempontok is másodrendű jelentőséggel kell, hogy bírjanak.” Hasonló változásokat tartott szükségesnek a gazdaság más ágazatiban is – a „mozgó tőke” korlátozását szorgalmazva a „munka javárá”, s a nagy vagyonok rovására, a középosztály erősítése érdekében.³⁶ Zsilinszky a lövészárók nyugodt óráiban írt munkájában vetette papírra tervét Magyarország megújításáról, átfogó reformjáról. Ebben központi kérdésként

³³ GÖMBÖS (2004): 13–15., 30–33. Idézet: 33.

³⁴ KOZMA: 72. és 74.

³⁵ Lásd VONYÓ (2014): 19–23. és 32–38.

³⁶ KOZMA: 76.

kezelte a „szociális szellem” erősítését, a mezőgazdaság reformját, s annak kulcselemeként a parasztság földhöz juttatását, illetve a dán típusú szövetkezeti rendszer kiépítését – mert szerinte a háborúban edződött birtokos parasztság virágoztathatná fel a magyar mezőgazdaságot és általa az országot.³⁷

Velük szemben Gömbös csak érintőlegesen utalt ezekre a jelenségekre. Ő a liberális és a szocialista politikai ellenzék felelősségét hangsúlyozta. Szerinte ezek a politikai erők a béke követelésével, pacifista magatartásukkal és nézeteik röplapokon történő terjesztésével nemcsak azt akadályozták meg, hogy az ország társadalma egységesen támogassa a háborús célokat, hanem még a katonai morált is gyengítették a frontokon. Úgy látta, a hadvezetés hibái mellett ez okozta, hogy egyre többen vágytak haza családjukhoz a lövészárkokból. Fel sem merült benne, hogy az évek óta életüket veszélyeztető, sokszor embertelen körülmények között harcoló katonák jelentős részének elege volt a reménytelen hadviselésből – a hátsországból érkező röplapok nélkül is. Anál inkább az otthon maradtak sanyarú helyzetéről érkező hírek hatására.

Gömbös különösen nagy veszélyforrást látott a zsidóság „bomlasztó hatásá”-ban, amellyel – szerinte – „a magyar nép összességét fogják szétzülleszteni”. 1918 szeptemberében írt német nyelvű memorandumának (*Die Juden in Ungarn – A zsidók Magyarországon*) szövege nem ismert, csak utal rá későbbi, 1920 elején megjelent „feljegyzéseiben”.³⁸ Az ott közölt néhány adat azonban jelzi, hogy nézeteinek forrása H. S. Chamberlain 1918 júliusában, a müncheni *Deutschlands Erneuerung* (*Monatsschrift für das deutsche Volk*) folyóiratban megjelent *Rasse und Nation* (Faj és nemzet) című cikke volt, melyre később, egy nemzetgyűlési beszédében tételesen is utalt.³⁹ Ebben arról értekezett: már önmagában az is a nemzet ellenálló erejének gyengülését eredményezi, hogy Európában Magyarországon legmagasabb a zsidók aránya. Arra a következtetésre jutott, „...ha a zsidók bomlasztását meg nem akadályozzuk, nemcsak oroszországi foglyainkat, hanem a magyar nép összességét fogják szétzülleszteni.”⁴⁰ Később, egyik nemzetgyűlési beszédében – a közös hadügyminisztérium pótlásügyi főnökségén szerzett információk alapján – a bolsevizálódó Oroszországból hazatért zsidó katonatiszteket tette felelőssé a kommunisztikus eszmék hazai terjesztéséért.⁴¹ A két problémát összegezve mondta ki: „...visszagondolok az elmúlt nagy háborúra, amelyet nálunk a zsidóság befolyásolta Hinterland vesztett el.”⁴² Ez az álláspont lényegében

³⁷ VIGH: 51. A terv kézírata nem maradt fenn, annak egyes elemeit Vigh Károly Zsilinszky későbbi írásaiból, utalásaiból rekonstruálta.

³⁸ GÖMBÖS Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és az ellenforradalomról*. Budapest, 1920. 9–10.

³⁹ Gömbös a numerus clausus törvény vitájában utalt Chamberlain írására. Lásd GÖMBÖS: *Válogatott politikai beszédek...* 68–76. Chamberlain cikke: http://www.hs Chamberlain.net/rasse_und_nation/rasse_und_nation.html - (2013. szept. 1.)

⁴⁰ GÖMBÖS (1920): 9–10.

⁴¹ *Beszéd a Nemzetgyűlésben a numerus claususról* (1920. szeptember 17.) In GÖMBÖS Gy.: *Válogatott politikai beszédek...* i. m. 71–72.

⁴² GÖMBÖS Gyula: *A zsidókérdés*. Szózat, 1920. augusztus 10. IN: GÖMBÖS (2004): 66–67.

megegyezik a német szélsőjobboldal – Ludendorffék és Hitlerék – Dollstoß-elméletével. Kozma ekkor és később sem hangoztatott nyilvánosan antiszemita nézeteket. Az egy évvel később már élesen zsidóellenes hangon megszólaló Zsilinszkytól is csak áttételes utalással találkozunk a háború éveiből, amelyben „faji megújhodást és megerősödést” követelt.⁴³

Mindhárman elvetették a liberális államszervezési elveket és a politikai demokráciát, melyek szerintük szintén előidézői voltak az ország tragédiájának. Gömbös a háború végén a hatalom eszközei birtokában minden más szempontot negligáló határozottságot hiányolta a vezető magyar politikusok esetében. Szerinte Tisza akkor mondott le, amikor nálánál is erősebb emberre lett volna szükség. A „hímező-hámozó” Wekerle miniszterelnökről pedig azt tartotta, hogy „okos, opportunist, kiváló és kiegyező politikus volt, de nem volt cselekvő férfi, és nem volt az a hazafi, ki ösztönszerűen megérezte volna a közeledő katasztrófát, [...] ki ha kell, félrerúgja a formákat, és cselekszik, egy magasabb géniusz vezetésére bízva magát”. Szurmay honvédelmi miniszter szeméretetette, hogy a császári hadvezetés hibáit és a magyar kormány tehetetlenségét látva nem vette át „Magyarország felett a főparancsnokságot”.⁴⁴ Zsilinszky ennek jegyében követelt „katonás felfogást és állami berendezkedést”.⁴⁵ Kozma fogalmazta meg álláspontjukat a legvilágosabban. Szerinte „reformra szorul az egész parlamentarizmus, mely régi formájában túlélte magát”. Azért is, mert „egész sereg, egymás ellen l'art pour l'art harcoló politikai pártot, frakciót [...] érékközösséget termelt ki, melyeknek a nemzethez már kevés közük volt”. Az elkerülhetetlen gazdasági és szociális reformokat pedig csak „erős kormány tudja rombolás nélkül keresztülvinni”, ezért „diktatúrára vagy erős kézre [...] szükség van gazdasági, politikai és szociális vonatkozásban egyaránt”.⁴⁶

Ezek a gondolatok már nem a háborúról, a hadseregről, hanem az ország háború utáni sorsáról, belső életéről szóltak – s annak radikális átalakítását szorgalmazták. A régi, általuk avított, igazságtalannak ítélt gazdasági és politikai rend helyére újat, modernebbet és hatékonyabbat vizionáltak, amelynek vezetésére magukat, a korosztályukhoz tartozó, középosztálybeli tiszteket és hivatalnokokat tartották hivatottnak és alkalmasnak. Ez a modernitás a nemzetre hivatkozott és éles ellentétben állt a háború előtt már lapok hasábjain, politikai gyűléseken hirdetett liberális és szocialista elvekkel, illetve az utóbbiak alapján 1918–1919-ben kibontakozó kísérletekkel. Ezért voltak azok esküdt ellenségei. A fenti gondolatok egyben a Gömbös és Zsilinszky által rövidesen nyíltan is hirdetett⁴⁷ fajvédő politika megalapozását

⁴³ VIGH: 51.

⁴⁴ GÖMBÖS (1920): 16–17.

⁴⁵ VIGH: 51.

⁴⁶ KOZMA: 74. és 76.

⁴⁷ Kozma Miklóst ekkor már azért nem sorolhatjuk közéjük, mert a Magyar Távirati Iroda elnökévé történet kinevezése, 1920 nyara után nem vett részt politikai szerveződésekben, tartózkodott a politikai deklarációktól.

is jelentik, melynek alaptézisét Zsilinszky – a *faji* megújulás és megerősödés említésével – már ekkor megfogalmazta.

* * *

Gömbös Gyula, Kozma Miklós és Zsilinszky Endre vázlatosan áttekintett nézetei egyértelműen jelzik, hogy a „*kifejlődésre egyébként talán soha nem jutó csírák*” nem a „*nagy háborúban*”, hanem a szarajevói merénylet előtti dualista államban sarjadtak, amelyeket „*az emberiség legérthetlenebb, legnagyobb, legrandiózusabb, legszörnyűbb [...] kataklizmája*” frontjainak poklában vagy éppen a hátszágban szerzett tapasztalatok indítottak növekedésnek a három katonából lett politikusban, s érlelték meg – a rá következő forradalmakkal együtt – a termést: a fajvédelmet. Gondolatmenetünk lényegét abban összegezzhetjük tehát, hogy a magyarországi fajvédő eszmerendszer és arra épülő politika forrása az Osztrák-Magyar Monarchia keretében lezajló modernizációs folyamat, illetve az ország szuverenitásának korlátozott jellege volt, kialakulásában az első világháború és az ezt követő forradalmak a katalizátor szerepét játszották.

